

Erkki Lyytikäinen

Kirjallisuuden ydin: kirjallisuuteus

Venäläisen formalismin avaintermiä on *literaturnost'*, jonka luoja on kielen- ja kirjallisuudentutkija Roman Jakobson. Termi on vakiintunut – sikäli kuin on vakiintunut – suomalaisen tutkimukseen muodossa *kirjallisuudellisuus* (ks. esim. Pesonen – Suni 2001).

Kirjallisuuden sanakirjassa (Hosiaisuus 2003, 425) on hakusana *kirjallisuudellisuus*: ”Ne ominaisuudet, jotka tekevät tietystä teoksesta kaunokirjallisen teoksen [- -]”. Varhempi kirjallisuusteorioiden esittelyteos ilmaisee asian näin: ”Formalistien mukaan kirjallisuuden erityisominaisuus piili sen kielessä. He lähtivät liikkeelle ajatuksesta, että kirjallisuus on kieltä, mutta se on aivan toisenlaista kieltä kuin arkipäivän tilanteissa käytetty kieli. Arkikieli on kommunikointia varten, mutta kirjallisuudessa kieltä käytetään toisin. Tätä erottavaa seikkaa he kutsuivat *kirjallisuudellisuudeksi* (literaturnost).” (Koskela – Rojola 1997, 36).

Suomalaiset kirjallisuudentutkijat ovat omaksuneet *kirjallisuudellisuus*-termin käyttöön, mutta ehkä vähän pitkin hampain. Pirjo Lyytikäinen (2006, 20) kirjoittaa: ”Jos kirjallisuus poikkeaa kirjakielestä ottamalla mukaan puhekielistä ainesta, on poikkeama vain suhteessa siihen. Tällöin kirjallisuuden ’kirjallisuudellisuus’ olisi normaalia puhekieltä, joka itsessään ei tietenkään ole kirjallisuutta.” Lainaan vielä samaa julkaisua: ”Myöhempi strukturalistinen poetiikka on keskittynyt poeettisen kielenkäytön poikkeavuuteen, ’kirjallisuudellisuuteen’ ja etenkin sen lingvistisiin ilmenemismuotoihin [- -]” (Viikari 2006, 76).

Minusta näyttää, että sekä Lyytikäinen että Viikari suhtautuvat kirjallisuudellisuus-termiin varauksellisesti. Kumpikin sijoittaa sen lainausmerkkeihin. Tulkitsen lainausmerkit niin, että kirjoittaja ei pidä käyttämänsä sanaa aivan täsmällisenä, hän ei sitä täysin hyväksy, se on vierasta puhetta. Vierastamisen syynä voi olla se, että kirjoittaja ei hyväksy termin takaa avautuvaa teoriaa, mutta yhtä hyvin se, että sana haraa hänen kielikorvaansa vastaan.

Suomen kielessä *kirjallisuudellisuus* on kummajainen. Outouteen on muitakin syitä kuin sanan harvinaisuus. Sana on hankalan pitkä. Pituuden synnyttää se, että sanassa on kaikkiaan viisi morfeemia eli merkitystä kantavaa osaa: kantasana ja neljä johdinta. Syntyy vähintään kömpelöyden, ellei suorastaan koomisuuden tuntu.

Venäjänkielisessä termissä on kolme morfeemia. Ne voitaisiin eritellä näin: *literatur + n + ost'*. Kantana on kirjallisuutta merkitsevä sana *literatura* (joka venäjässä on laina-

sana), sitten adjektiivijohdin *-n-*, sama kuin sanassa *literaturnyi* 'kirjallinen, kirjallisuutta koskeva'. Viimeisenä on ominaisuudennimijohdin *-ost'*, jonka avulla adjektiivista saadaan muodostettua substantiivi.

Kun katsotaan suomenkielisen termin *kirjallisuudellisuus* morfeemirakennetta, havaitaan yhtäpitävyys, joka ei voi olla sattuma. Suomen sana voitaisiin eritellä näin: *kirjallisuude* + *llis* + *uus*. Rakenne on täsmälleen sama kuin venäjän sanassa: kantasana + adjektiivijohdin + ominaisuudennimijohdin. Venäjän sana on suomennettu uskollisesti morfeemi morfeemilta.

Asian tekee suomen kannalta pulmalliseksi se, että jo sana *kirjallisuus* on valmiiksi johdos, jossa siinäkin on kolme morfeemia: kantasanan *kirja* lisäksi adjektiivijohdin ja ominaisuudennimijohdin. Venäjässä asia on toisin, koska lainasana *literatura* on venäjän kannalta yksi jakamaton morfeemi.

Jos pitäisi ilman perinteen painoa ja venäjän mallia miettiä, miten ilmaista suomeksi seikka, joka tekee kirjallisuudesta kirjallisuuden, seikka joka on kirjallisuuden olemus, tarjoutuu lähes itsestään astetta lyhyempi johdos: *kirjallisuuteus*. Kirjallisuuteus on kirjallisuutena oloa kuten *pappeus* on pappina oloa, *vankeus* on vankina oloa ja *hevostyttöys* on hevostyttönä oloa. Kirjallisuuteus on se ydin, joka tekee kirjallisuudesta kirjallisuutta.

Sanan *kirjallisuudellisuus* rakenteessa toistuu kahdesti peräkkäin sama morfeemijono *-llis* + *-uus-*. Tähän verrattuna sanalla *kirjallisuuteus* on selvä etu. Siinä on *-llis-*johdinta käytetty vain kerran ja jälkimmäinen *-uus-*johdin on vaihdettu lyhyempään versioon *-us*.

Tuon lyhyemmän ja sikäli kätevämmän johdoksen mahdollistaa se, että suomessa ominaisuudennimijohdin *-us* voidaan liittää myös substantiiviin, vaikka se toki on yleisin adjektiiviin liitettynä (ISK, 199). Termistä *kirjallisuus* ei siis ole pakko johtaa adjektiivia *kirjallisuudellinen*, jotta siitä sitten päästäisiin muodostamaan venäjän tapaan uusi substantiivi. Suomessa tämän adjektiivivaiheen voi huoletta jättää pois.

Kieltämättä myös *kirjallisuuteus* vaikuttaa ensikuulemalta tai -näkemältä oudolta, mutta se johtuu vain sanan harvinaisuudesta, ensikertaisuudesta. Kun sitä kerrankin käyttää, se alkaa näyttää ihan oikealta termiltä, vähintään yhtä viisaalta kuin *literaturnost'*.

Lähteet

- ISK = AULI HAKULINEN, MARIA VILKUNA, RIITTA KORHONEN, VESA KOIVISTO, TARJA RIITTA HEINONEN & IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS.
- HOSIAISLUOMA, YRJÖ 2003: *Kirjallisuuden sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- KOSKELA, LASSE & LEA ROJOLA 1997: *Lukijan ABC-kirja. Johdatus kirjallisuuden nykyteorioihin ja kirjallisuudentutkimuksen suuntauksiin*. Helsinki: SKS.
- LYYTIKÄINEN, PIRJO 2006: Mitä kirjallisuus on. Mervi Kantokorpi & Pirjo Lyytikäinen

& Auli Viikari: *Runousopin perusteet*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 11–35.

PESONEN, PEKKA & TIMO SUNI (TOIM.) 2001: *Venäläinen formalismi. Antologia*. Suom. Timo Suni. Helsinki: SKS.

VIKARI, AULI 2006: Lyriikan runousoppia. Mervi Kantokorpi, Pirjo Lyytikäinen & Auli Viikari: *Runousopin perusteet*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 37–102.